

TÜRK-ERMENİ İLİŞKİLERİ: DÜNÜ, BUGÜNÜ VE YARINI

Editörler

Prof. Dr. Süleyman Beyoğlu
Dr. Öğr. Üyesi Gürbüz Arslan

TÜRK-ERMENİ İLİŞKİLERİ: DÜNÜ, BUGÜNÜ VE YARINI

Editörler: Prof. Dr. Süleyman Beyoğlu- Dr. Öğr. Üyesi Gürbüz Arslan

Tesam Kitaplığı No.: 7
ISBN: 978-605-73657-2-9
E-ISBN: 978-605-73657-3-6
Basım Sayısı: 1. Basım, Mart 2022

© Copyright 2022, NOBEL AKADEMİK YAYINCILIK EĞİTİM DANIŞMANLIK TİC. LTD. ŞTİ. SERTİFİKA NO.: 40340
Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir.
Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

Nobel Yayın Grubu, 1984 yılından itibaren ulusal ve 2011 yılından itibaren ise uluslararası düzeyde düzenli olarak faaliyet yürütmekte ve yayınladığı kitaplar, ulusal ve uluslararası düzeydeki yükseköğretim kurumları kataloglarında yer almaktadır.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-
Genel Yayın Koordinatörü: Gülfem Dursun -gulfem@nobelyayin.com-
Alan Editörü: Onur Uysal -onur@nobelyayin.com

Sayfa Tasarım: Samet Tekin -samet@nobelyayin.com-
Redaksiyon: Bahar Yanbolulu -baharyanbolulu@nobelyayin.com-
Kapak Tasarım: Sezai Özden -sezai@nobelyayin.com-
Görsel Tasarım Uzmanı: Mehtap Yürümez -mehtap@nobelyayin.com-
Baskı Sorumlusu: Yavuz Şahin -yavuz@nobelyayin.com-

Kütüphane Bilgi Kartı

Beyoğlu, Süleyman., Arslan, Gürbüz.

Türk-Ermeni İlişkileri: Dünü, Bugünü ve Yarını / Editörler: Süleyman Beyoğlu - Gürbüz Arslan

1. Basım, XXII +478 s., 16,5x24 cm. Kaynakça var, dizin yok.

ISBN: 978-605-73657-2-9

E-ISBN: 978-605-73657-3-6

1. Türkiye 2. Ermenistan 3. Dış Politika

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.

Adres: Bahçekapı Mh. 2465 Sk. Oto Sanayi Sitesi No:7 Bodrum Kat, Şaşmaz/ANKARA

Telefon: +90 312 278 50 77 - **Faks:** 0 312 278 21 65 - **Sipariş:** siparis@nobelyayin.com-

E-Satış: www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com / www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa Basım Dağıtım, Arasta, Arkadaş Kitabevi, D&R Mağazaları, Dost Dağıtım, Ekip Dağıtım, Kida Dağıtım, Kitapsan, Nezih Kitabevleri, Pandora, Prefix, Remzi Kitabevleri

Baskı ve Cilt

Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Ticaret Anonim Şirketi Sertifika No: 46519
Beştepe Köy Yolu No.3 06800 Bilkent/Ankara Çankaya / Ankara

BÖLÜM YAZARLARI

GİRİŞ-TÜRK-ERMENİ İLİŞKİLERİNE GENEL BİR BAKIŞ

Dr. Öğr. Üyesi Gürbüz Arslan - Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, arslan-gurbuz@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-9973-8755

ISLAHAT TALEBİNDEN BAĞIMSIZLIĞA ERMENİ SORUNU'NUN GELİŞİM SÜRECİNİ YENİDEN DÜŞÜNMEK

Doç. Dr. Zeynep İskefiyeli - Sakarya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, zcumhur@sakarya.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3841-815

İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ-ERMENİ İLİŞKİLERİ (1891-1914)

Arş. Gör. Ali Demirel - İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, ali.demirel@izu.edu.tr, ORCID: 0000 0002 3638 8946

ERMENİLERİN SEVK VE İSKÂNİ MESELESİ

Dr. Öğr. Üyesi Ferit Yücebaş - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, ferityucebas@yyu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4645-1734

MÜTAREKE DÖNEMİ TEHCİR YARGILAMALARININ MAHİYETİ

Prof. Dr. Ferudun Ata - Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, fata@selcuk.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2343-5491

I. DÜNYA SAVAŞI SONRASI DÜZENLEMELERDE ERMENİ SORUNU (1918-1923)

Dr. Emre Feyzi Çolakoğlu - Bursa Teknik Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, efcolakoglu@gmail.com, ORCID: 0000-0002-8449-1067

HÜSEYİN CÂHİD (YALÇIN) VE NECMEDDİN SADIK'IN (SADAK) GÖZÜNDEN LOZAN MÜZAKERELERİ SÜRECİNDE ERMENİ MİLLÎ YURDUNA DAİR MÜNAKAŞALAR

Dr. Öğr. Üyesi Bülent Atalay - Trakya Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, bulentyildirim@trakya.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3338-3098

ÇAĞDAŞ İNGİLİZ-AMERİKAN TARİH YAZIMINDA I. DÜNYA SAVAŞI'NDA ERMENİLER VE ROLLERİ KONUSUNA YAKLAŞIM PROBLEMLERİ VE SEBEPLERİ

Prof. Dr. Kemal Çiçek - Yeni Türkiye Stratejik Araştırma, kcicek35@gmail.com,
ORCID: 0000-0002-7836-1186

SOSYOKÜLTÜREL ÖZELLİKLERİYLE OSMANLI ERMENİLERİ: AFYONKARAHISAR ÖRNEĞİ

Dr. Öğr. Üyesi Zekî Polat - Afyon Kocatepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari
Bilimler Fakültesi, zpolat@aku.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0177-7247

OSMANLI SON DÖNEMİNDE KUDÜS ERMENİ PATRİKHANESİNDE YAŞANAN MALİ VE İDARİ TARTIŞMALAR

Dr. Selcan Alperay Eraslan - Giresun Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü, selcan.alperay.kasli@giresun.edu.tr,
ORCID: 0000-0003-3905-9803

VAN'DA ERMENİ TERÖRÜ VE VAN VALİSİ ÂLİ BEY'İN TAŞNAKLAR TARAFINDAN ŞEHİT EDİLMESİ (1907)

Öğr. Gör. Nurullah Nehir - Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Tarih Bölümü,
nnehir@mehmetakif.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3091-5901

ARŞİV BELGELERİ İŞİĞİNDA CEBEL-İ MUSA ERMENİLERİNİN İSYANI VE OSMANLI DEVLETİ'NE KARŞI FAALİYETLERİ

Doç. Dr. Ü. Gülsüm Polat - Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat
Fakültesi, Tarih Bölümü, gulsumpolat26@gmail.com,
ORCID: 0000-0003-0048-8467

TÜRKİYE İLE SOVYET ERMENİSTANI İLİŞKİLERİNDE ERİVAN KONSOLOSLUĞU (1923-1938)

Öğr. Gör. Dr. Aydın Çakmak - İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap
Tarihi Enstitüsü, aydin.cakmak@istanbul.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2413-7760

II. DAĞLIK KARABAĞ SAVAŞI'NIN TÜRKİYE-ERMENİSTAN İLİŞKİLERİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Dr. Öğr. Üyesi Sinem Çelik - Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, sinem.tan@atauni.edu.tr,
ORCID: 0000-0001-9072-7542

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ ERMENİ NÜFUS VERİLERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Doç. Dr. Bülent Yıldırım - Trakya Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, bulentyildirim@trakya.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2179-9125

XIX. YÜZYIL OSMANLI MÜZİK KÜLTÜRÜ ÖGESİ OLARAK ERMENİ MÜZİĞİ VE ERMENİ BESTECİLER

Prof. Dr. Dilşen İnce Erdoğan - Dokuz Eylül Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, dilsen.inceerdogan@deu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6669-5966

Dr. Esra Çetin - Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Güzel Sanatlar Bölümü, ecetin@adu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0564-7095

KAPALI SINIR KAPILARI ARKASINDA TÜRKİYE-ERMENİSTAN EKONOMİK İLİŞKİLERİ

Dr. Öğr. Üyesi Remzi Bulut - Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, rbulut@mehmetakif.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1169-2949

İSTANBUL'DA YAYIMLANAN ERMENİ GAZETE VE DERGİLERİ

Öğr. Gör. Dr. Muhabbet Doyran - İstanbul Aydın Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, muhabbetdoyran@aydin.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7097-3885

TÜRKİYE-ERMENİSTAN İLİŞKİLERİNİN FUTBOL DİPLOMASİSİ BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

Dr. Arş. Gör. Cansu Güleç - MEF Üniversitesi, İktisadi İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, cansu.gulec@mef.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6449-7242

TOPLUMSAL YAŞAMDA BİRLİKTELİK ÖRNEĞİ: BİR ERMENİ KUYUMCU AİLESİ ARSLANYANLAR

Öğr. Gör. Dr. Banu Berber Babalık - Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, banubabalik@adu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-98637189

TAKDİM

Yaklaşık bin yıllık bir geçmişe sahip olan Türk-Ermeni ilişkileri, XIX. yüzyılın son çeyreğine kadar olumlu bir şekilde ilerlemiştir. Lakin bu durum Ermenilerin Osmanlı Devleti'ni bölüp parçalamaya ve kendi devletlerini kurmaya yönelik örgütlenme faaliyetleriyle birlikte değişmeye başlamış ve Türk-Ermeni ilişkileri yol ayrımına girmiştir. Zaman zaman sessizliğe bürünen ve ilişkileri iyileştirme yönünde atılan adımlara rağmen 150 yıl boyunca devam eden bu yol ayrımında, son zamanlarda ilişkilerin normalleşmesi yönünde yeni adımlar atılmaya başlamıştır.

Türkiye ve Ermenistan adına normalleşmeden bahsedildiği böyle bir dönemde ikili ilişkilerin olumlu veya olumsuz yönde ilerlemesinde uluslararası konjonktürün yapısal dinamiklerinin etkisi kadar, yaklaşık bin yıllık münasebet sürecinin varlığı da göz ardı edilmemelidir. Kafkasya coğrafyasının kaderine doğrudan etki edecek Türk-Ermeni ilişkilerinin doğru bir şekilde analiz edilmesi hem bu bölgenin hem de dünya siyasetinin geleceği açısından önem arz etmektedir.

TESAM bünyesinde gerçekleştirdiğimiz bu çalışmada; Türk-Ermeni ilişkilerini teorik bir çerçevede ele alarak Osmanlı döneminden günümüze kadar gelen süreci, tarihsel olayları, ekonomik ilişkileri, askerî-siyasi mücadeleleri ve geleceğe dair beklentileri ortaya koymak suretiyle bu alanda çalışma yapan veya yapacak olan araştırmacılara yararlı olabilmeyi temenni ediyoruz. Bu bağlamda başta çalışmanın meydana gelmesine katkı sağlayan kıymetli yazarlarla sürecin yürütülmesine destek veren TESAM çalışanlarına teşekkürlerimizi sunuyoruz.

Prof. Dr. Süleyman Beyoğlu
Dr. Öğr. Üyesi Gürbüz Arslan

ÖN SÖZ

XI. yüzyılda Çağrı Bey'in Doğu Anadolu'ya askerî seferler düzenlemesiyle birlikte geniş çaplı ve yoğun bir şekilde başlayan Türk-Ermeni ilişkileri uzun yıllar dostluk ve ittifakla devam etmiştir. Gerek Selçuklular ve gerekse Osmanlılar döneminde dinî ve kültürel yaşamlarını özgürce sürdüren Ermeniler, XIX. yüzyılla beraber milliyetçilik akımının etkisiyle kendi devletlerini kurma yönünde bir politika izlemeye başlamışlardır. İzlenen bu politika ise iki toplum arasında anlaşmazlık ve çatışmaları da beraberinde getirmiştir.

Söz konusu anlaşmazlık ve çatışma ortamı, Ermenilerin I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin çeşitli bölgelerinde isyanlar çıkarması, Müslüman ahaliyi katletmesi ve Kafkas Cephesi'nde Ruslarla iş birliği yapmasıyla birlikte daha da artmıştır. Her ne kadar Osmanlı hükümeti, 27 Mayıs 1915 tarihinde "Sevk ve İskân Kanunu"nu çıkartarak Ermenilerin Osmanlı Devleti aleyhinde faaliyetlerde bulunmalarını önemli ölçüde engellese de Mondros Mütarekesi'nde yer alan Doğu Anadolu'daki altı vilayetin Ermenilere bırakılacağına dair hüküm bir kez daha Türklere karşı harekete geçmelerine neden olmuştur.

Ermenilerin Doğu Anadolu Bölgesi'nde bir Ermenistan Devleti kurmak amacıyla başlattıkları saldırı kendileri aleyhine sonuçlanmış ve 3 Aralık 1920'de Gümrü Antlaşması imzalanmıştır. Böylece bugünkü Türk-Ermeni sınırı çizilirken Doğu Anadolu'da kurulması düşünülen Büyük Ermenistan hayali de ortadan kaldırılmıştır. Ayrıca 16 Mart 1921 tarihli Moskova ve 13 Ekim 1921 tarihli Kars Antlaşmalarıyla da Türkiye açısından Ermeni meselesi diye bir sorun kalmamıştır.

1923-1965 yılları arası Türk-Ermeni ilişkileri açısından genellikle sessizliğin hâkim olduğu bir dönem olmuştur. Ancak bu sessizlik, sözde Ermeni soykırımının 50. yıl dönümü kutlamalarının yapıldığı 1965 yılı itibarıyla bozulmuş ve Türk-Ermeni ilişkileri adına yeni bir süreç başlamıştır. Bu süreçte Türkiye, bir taraftan Ermeni diasporasının "soykırım" iddiaları, diğer taraftan da Ermeni terör faaliyetleri ile karşı karşıya kalmıştır.

1991 yılı, Ermenistan'ın bağımsızlığını ilan ettiği ve Türkiye'nin Ermenistan'ın bağımsızlığını ilk tanıyan devletlerden biri olması nedeniyle ikili ilişkilerin gelişebilmesi imkânının ortaya çıktığı bir dönem olmuştur. Lakin

bu imkân, Ermenistan'ın hukuken Azeri toprağı olan Karabağı ve onu etrafındaki yedi Azerbaycan bölgesini işgal etmesi ve Türkiye'nin de buna tepki olarak 1993 yılında Ermenistan'la olan sınır kapılarını kapatmasıyla birlikte ortadan kalkmıştır.

Her ne kadar 2000'li yılların başından itibaren Türkiye ile Ermenistan arasında diplomatik ilişkileri iyileştirme yönünde adımlar atılıp görüşmeler yapılsa da yürütülen müzakerelerden herhangi bir sonuç çıkmamıştır. Bunun sebebi ise Ermeni hükûmetinin Türkiye'ye karşı soykırım iddialarında ısrar etmesi ve varlığını "Türkler tarafından mağdur edilen taraf" üzerine inşa etmiş olan Ermeni diasporasının ikili ilişkilerin gelişmesini engelleyen tutumu olmuştur.

Böyle bir dönemde Ermeni ordusunun 27 Eylül 2020'deki saldırısıyla başlayan II. Karabağ Savaşı'nı Azerbaycan'ın kazanması Türk-Ermeni ilişkilerinin normalleşmesi yönünde yeni bir fırsat yaratmıştır. Zira Azerbaycan'ın işgal altında olan topraklarını geri alması, Türkiye'nin Ermenistan'la ilişkilerini dondurma gerekçesini ortadan kaldırmıştır. Ayrıca Türkiye'nin iki ülke arasındaki ilişkileri normalleştirmeye hazır olduğu yönündeki mesajı Ermeni yetkililerden de olumlu karşılık bulmuştur.

Kimi zaman dostluk ve iş birliği kimi zaman da anlaşmazlık ve çatışmaların var olduğu Türk-Ermeni ilişkileri normalleşme yolunda yeni bir sürece doğru ilerlerken kaleme aldığımız çalışma, geçmişten geleceğe Türk-Ermeni ilişkilerini ele almakta ve ilişkilerin geleceğı hakkında bir çerçeve sunmaktadır. Çalışmamız, bir giriş makalesi ile başlayarak "Tarihsel Boyut", "Bölgesel Boyut" ile "Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Boyut" olmak üzere 3 bölümden oluşmakta ve 19 makaleden meydana gelmektedir.

Tarihsel Boyut bölümünde; Doç. Dr. Zeynep İskefiyeli, Ermenilerin ıslahat talepleri ile başlayan ve bağımsızlık yolundaki eylemleriyle daha da keskinleşen Türk-Ermeni ilişkilerini yol ayrımına götüren XIX. yüzyıldaki süreci ele almaktadır. Arş. Gör. Ali Demirel, Ermeni siyasi örgütleriyle İttihat ve Terakki Cemiyeti arasındaki ilişki sürecini analiz ederek iki taraf arasındaki zoraki iş birliğinin aslında pragmatik düzlemde ilerlediğine değinmektedir. Dr. Öğr. Üyesi Ferit Yücebaş, Osmanlı Devleti'nin ülke içinde emniyet ve asayişin sağlanmasının çözümü olarak Ermenilere yönelik sevk ve iskân uygulamasını başlatmak zorunda kaldığı üzerinde durmaktadır. Prof. Dr. Ferudun Ata, Divân-ı Harb-i Örfî Mahkemesinin kuruluşu ve çalışma biçimi hakkında bilgi vermekte ve bu mahkemenin verdiği kararların tarafsız hiçbir hukuk ehlinin kabul edemeyeceğı tarzda olduğuna dikkat çekmektedir. Dr. Emre Feyzi Çolakoğlu, Ermenilerin 1918-1923 yılları arasında Doğu Anadolu'da bir Er-

meni devleti kurmak yolunda İtilaf Devletleri nezdinde yaptığı girişimlere, bu girişimlerin ne şekilde karşılık bulduğuna ve nasıl boşa çıktığına yer vermektedir. Dr. Öğr. Üyesi Bülent Atalay, dönemin önde gelen gazetecilerinden Hüseyin Cahit Yalçın ile Necmeddin Sadak'ın gözünden Lozan müzakereleri sürecinde Ermeni millî yurdu meselesine dair münakaşaları aktarmaktadır. Prof. Dr. Kemal Çiçek, çağdaş İngiliz-Amerikan tarih yazımının I. Dünya Savaşı'nda Ermeniler ve rolleri konusuna yaklaşım problemlerini ve sebeplerini analiz ederek söz konusu yazarların bilimsellikten uzak bir tavır sergilediğini ortaya koymaktadır.

Bölgesel Boyut bölümünde, Dr. Öğr. Üyesi Zekif Polat, Ermenilerin sosyokültürel hayatını Afyonkarahisar örneği üzerinden ele alarak Ermenilerin toplumsal dönüşümünü aktarmıştır. Dr. Selcan Alperay Eraslan, Osmanlı son döneminde Kudüs Ermeni Patrikhanesinde yaşanan mali-idari tartışmalara değindiği yazısında, tebaasının din ve mezhep işlerine taraf olmamak yönünde bir politika izleyen Osmanlı Devleti'nin bölgede asayişin bozulması sebebiyle bu olaylara zaman zaman müdahalede bulunmak zorunda kaldığından bahsetmektedir. Öğr. Gör. Nurullah Demir, şiddeti bir yöntem olarak benimseyen Ermeni terör örgütlerinin işledikleri cinayetler bağlamında Van Valisi Âli Bey'in Taşnaklar tarafından şehit edilmesi (1907) konusunu ele almaktadır. Doç. Dr. Ü. Gülsüm Polat, Cebel-i Musa Ermenilerinin isyanı ve Osmanlı Devleti'ne karşı faaliyetleri hakkında bilgi vermekte ve isyanın, Ermeni propagandasının eseri olan roman ve kitaplarda görüldüğü şekliyle cereyan etmediği yönünde tarihsel bir bakış açısı sunmaktadır. Öğr. Gör. Dr. Aydın Çakmak, Türkiye'nin yurt dışında teşkil ettiği bir konsolosluk birimi olan ve 1938 yılına kadar faaliyetini sürdüren Erivan Konsoloslğunun Türkiye ile Sovyet Ermenistanı ilişkilerinde oynadığı rolü analiz etmektedir. Dr. Öğr. Üyesi Sinem Çelik, Dağlık Karabağ meselesinin Türkiye-Ermenistan ilişkilerine etkisi üzerinde durmakta ve II. Dağlık Karabağ Savaşı'ndan sonra iki ülke arasındaki yakınlaşma hakkında bilgi vererek ilişkilerin geleceğine dair çıkarımlarda bulunmaktadır.

Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Boyut bölümünde, Doç. Dr. Bülent Yıldırım, II. Abdülhamid dönemi Ermeni nüfus verilerini inceleyerek Osmanlı Devleti'nin bu dönemde nüfus sayımı işlerinde önemli bir mesafe kat ettiğine ve bu nüfus sayımlarında Ermeni nüfus verilerinin de tam anlamıyla ortaya konulmuş olduğuna dikkat çekmektedir. Prof. Dr. Dilşen İnce Erdoğan ile Dr. Esra Çetin, XIX. yüzyıl Osmanlı müzik kültürü ögesi olarak Ermeni müziği ve Ermeni besteciler konusunu ele almakta ve bu dönem Osmanlı müziğine katkı sağlayan müzisyen ve söz yazarları hakkında bilgi vermektedir. Dr. Öğr. Üyesi Remzi Bulut, Türkiye'nin Ermenistan ile olan sınır kapılarını kapatma-

sından sonra iki taraf arasında ekonomik ve ticari faaliyetlerin başka ülkeler aracılığıyla sağlandığına değinmektedir. Bu bağlamda kapalı sınır kapıları arkasında Türkiye ile Ermenistan arasındaki ekonomik ilişkiler hakkında bilgi vererek bölgesel barışın ikili ticaret üzerindeki etkilerinin neler olabileceğine dair çıkarımlar yapmaktadır. Öğr. Gör. Dr. Muhabbet Doyran, İstanbul'da yayımlanan ve Ermeniler tarafından çıkarılan gazete ve dergilerini inceleyerek bunların içeriğini, yayın süresini ve tirajlarını ele almaktadır. Arş. Gör. Dr. Cansu Güleç, günümüz dünyasında ön plana çıkan bir dış politika ve diplomasi yöntemi olarak spor diplomasisinin gücüne yönelik değerlendirmeler yapmış; Türkiye-Ermenistan ilişkilerini de iki ülke millî futbol takımlarının karşı karşıya geldiği 2008-2009 futbol maçları bağlamında incelemiştir. Öğr. Gör. Dr. Banu Berber Babalık, Ermeni asıllı bir kuyumcu ailesi olan Arslanlar hakkında bilgi vererek Türk ve Ermeni toplumlarının sosyal yaşamda sağladığı birlikteliği aktarmaktadır.

Editörler

Prof. Dr. Süleyman Beyoğlu

Dr. Öğr. Üyesi Gürbüz Arslan

Mart 2022

İÇİNDEKİLER

BÖLÜM YAZARLARI	iii
TAKDİM	vii
ÖN SÖZ	ix
TÜRK-ERMENİ İLİŞKİLERİNE GENEL BİR BAKIŞ	1
Gürbüz Arslan	
Giriş.....	1
1. Ermeni Meselesinin Uluslararası Platforma Taşınması.....	3
2. I. Dünya Savaşı'nda Türk-Ermeni İlişkileri	7
3. Millî Mücadele Dönemi'nde Türk-Ermeni İlişkileri.....	11
4. Cumhuriyet Dönemi'nde Türk Ermeni İlişkileri	15
5. Ermenistan'ın Bağımsızlığı Sonrası Türk-Ermeni İlişkileri	21
Sonuç.....	30
Kaynakça.....	32

Birinci Bölüm TARİHSEL BOYUT

ISLAHAT TALEBİNDEN BAĞIMSIZLIĞA ERMENİ SORUNU'NUN GELİŞİM SÜRECİNİ YENİDEN DÜŞÜNMEK	39
Zeynep İskefiyeli	
Giriş.....	39
1. Amerikalı Misyonerlerin Ermenilere Yönelik Faaliyetleri ve Fikrî Hazırlık Dönemi.....	40
2. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı Sonrası Diplomatik Teşebbüsler Dönemi.....	46
3. Bağımsız Ermenistan Yolunda Komitacılık ve İsyan Dönemi.....	52
Sonuç.....	57
Kaynakça.....	58
İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ-ERMENİ İLİŞKİLERİ (1891-1914)	63
Ali Demirel	
Giriş.....	63
1. İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Ermenilerin İttifak Teşebbüsleri	66

2. İttihat ve Terakki-Taşnaksutyun İttifakı	72
3. İttihat ve Terakki-Taşnaksutyun İttifakının İflası	81
Sonuç	84
Kaynakça.....	87
ERMENİLERİN SEVK VE İSKÂNI MESELESİ.....	89
Ferit Yücebaş	
Giriş.....	89
1. Ermeni Kuruluşları ve Faaliyetleri.....	90
2. Ermenilerin I. Dünya Savaşı'ndaki Faaliyetleri.....	90
3. Geçici Sevk ve İskân Kararının Alınması Meselesi.....	95
4. Sevk ve İskâna Tabi Tutulan Bölgeler	98
5. Ermenilerin İskân Edildiği Bölgeler	100
6. Sevk ve İskâna Tabi Tutulanların İhtiyaçlarının Karşlanması	102
7. Sevk ve İskâna Tabi Tutulmayanlar	104
8. Sevk ve İskân Uygulamasında Kadın ve Çocuklara Yönelik Faaliyetler	106
9. Ermenilerin Can ve Mal Güvenliklerinin Sağlanmasına Yönelik Faaliyetler	108
10. İskân Bölgelerine Ulaşan Ermeni Nüfusu	111
11. Sevk ve İskâna Tabi Tutulan Ermenilerin Eski Yerlerine Dönmeleri İçin Yapılan Çalışmalar	112
Sonuç	115
Kaynakça.....	116
MÜTAREKE DÖNEMİ TEHCİR YARGILAMALARININ MAHİYETİ.....	119
Ferudun Ata	
Giriş.....	119
1. Soruşturma Komisyonları ya da Hukuksuzluğun Başlangıcı	122
2. Mahkemenin Kuruluşu ve Yargılama Heyeti	125
3. Politik Rekabet	128
4. Şahitler.....	130
5. Yargılama Usulünde Önemli Değişiklikler ya da Hukuksuzluğun Artması	131
6. Kararların Temyizi.....	133
7. Tehcir Yargılamaları “Soykırım” İddialarına Delil Olabilir mi?.....	134
Sonuç	138
Kaynakça.....	139

I. DÜNYA SAVAŞI SONRASI DÜZENLEMELERDE ERMENİ SORUNU (1918-1923).....	141
Emre Feyzi Çolakoğlu	
Giriş.....	141
1. Mondros Ateşkes Antlaşması'nda Ermeni Sorunu	142
2. Paris Barış Konferansı'nda Ermeni Sorunu	144
3. Londra Konferansı'nda Ermeni Sorunu.....	149
4. San Remo Konferansı ve Sevr Antlaşması'nda Ermeni Sorunu.....	153
5. Lozan Barış Konferansı ve Lozan Barış Antlaşması'nda Ermeni Sorunu.....	159
Sonuç.....	162
Kaynakça.....	164
HÜSEYİN CÂHİD (YALÇIN) VE NECMEDDİN SADIK'IN (SADAK) GÖZÜNDEN LOZAN MÜZAKERELERİ SÜRECİNDE ERMENİ MİLLÎ YURDUNA DAİR MÜNAKAŞALAR.....	167
Bülent Atalay	
Giriş.....	167
1. Hüseyin Câhid ve Necmeddin Sadık'ın Kaleminden Konferans Müzakerelerinde Millî Ermeni Yurdu.....	170
Sonuç.....	187
Kaynaklar	189
ÇAĞDAŞ İNGİLİZ-AMERİKAN TARİH YAZIMINDA I. DÜNYA SAVAŞI'NDA ERMENİLER VE ROLLERİ KONUSUNA YAKLAŞIM PROBLEMLERİ VE SEBEPLERİ	193
Kemal Çiçek	
Giriş.....	193
1. 1915 Olayları Hakkında Fikir Birliği Olduğu Efsanesi	194
2. Eugene Rogan ve “The Fall Of The Ottomans” Adlı Eseri.....	197
3. Ryan Gingeras'ın “The Fall Of The Sultanate” Adlı Eseri	203
Sonuç.....	209
Kaynakça.....	210

İkinci Bölüm
BÖLGESEL BOYUT

SOSYOKÜLTÜREL ÖZELLİKLERİYLE OSMANLI ERMENİLERİ: AFYONKARAHİSAR ÖRNEĞİ.....	215
Zelkif Polat	
Giriş.....	215
1. Afyonkarahisar’da Ermeni Nüfus ve Nüfusun Nitelikleri	216
2. Aile Yapıları.....	219
2.1. Sülale İsimleri, Şahıs İsimleri ve Unvanlar.....	219
2.2. Evlilik	221
2.3.Doğum ve Vaftiz.....	225
2.4. Ailelerin Çocuk Sayıları	226
2.5. Mutfak Kültürü.....	226
2.6. Cenaze Törenleri ve Mezarlıklar.....	228
3. Toplumsal İlişkiler	229
Sonuç.....	233
Kaynakça.....	234
OSMANLI SON DÖNEMİNDE KUDÜS ERMENİ PATRİKHANESİNDE YAŞANAN MALİ VE İDARİ TARTIŞMALAR	237
Selcan Alperay Eraslan	
Giriş	237
1. İlk Mali Anlaşmazlıklar	238
2. Artin Vehabedyan Efendi’nin Kudüs Patriği Seçilmesi.....	239
3. Sabık İstanbul Patriği İzmirliyan’ın Kudüs Günleri	240
4. Gevond Maksudyan Sebebiyle Yaşanan Tartışmalar	241
5. Agopyan Tanil Efendi’nin Patrik Vekilliği.....	245
Sonuç	249
Kaynakça	250
VAN’DA ERMENİ TERÖRÜ VE VAN VALİSİ ÂLİ BEY’İN TAŞNAKLAR TARAFINDAN ŞEHİT EDİLMESİ (1907)	253
Nurullah Nehir	
Giriş.....	253
1. Âli Bey’in Van Valiliğine Atanması	255
2. Âli Bey’in Van Valiliğinden Alınması.....	260
3. Âli Bey’in Ermeniler Tarafından Şehit Edilmesi.....	263
Sonuç.....	265
Kaynakça.....	266

**ARŞİV BELGELERİ İŞİĞİNDA CEBEL-İ MUSA ERMENİLERİNİN İSYANI VE
OSMANLI DEVLETİ'NE KARŞI FAALİYETLERİ..... 269**

Ü. Gülsüm Polat

Giriş.....	269
1. Birinci Dünya Savaşı'nın Başlaması ve Ermeni Faaliyetleri.....	270
2. Cebel-i Musa Ermenilerinin İsyanı ve Mısır'a Götürülüşleri	273
3. Cebel-i Musa Ermenilerinin Mısır'daki Durum ve Faaliyetleri.....	279
4. Port Said Kampına Misyoner Yardımları.....	287
5. Cebel Musa Ermenilerinin Kıbrıs'a Nakilleri ve Doğu Lejyonu İçerisindeki Faaliyetleri.....	289
6. Cebel Musa Ermenilerinin Propaganda Malzemesine Dönüştürülmeleri	291
Sonuç.....	293
Kaynakça.....	295

**TÜRKİYE İLE SOVYET ERMENİSTANI İLİŞKİLERİNDE
ERİVAN KONSOLUĞU (1923-1938) 297**

Aydın Çakmak

Giriş.....	297
1. 1923-1929 Yılları Arasındaki Gelişmeler:.....	298
2. 1930-1938 Yılları Arasındaki Gelişmeler	309
Sonuç.....	338
Kaynakça.....	338

**II. DAĞLIK KARABAĞ SAVAŞI'NIN TÜRKİYE-ERMENİSTAN İLİŞKİLERİ
ÜZERİNDEKİ ETKİSİ 341**

Sinem Çelik

Giriş.....	341
1. Türk-Ermeni İlişkilerinin Tarihsel Arka Planı	342
2. Dağlık Karabağ Sorunu ve Türkiye	345
3. II. Dağlık Karabağ Savaşı ve Türkiye	348
4. II. Dağlık Karabağ Savaşı'nın Türk-Ermeni İlişkilerine Yansımaları	350
Sonuç.....	353
Kaynakça.....	354

Üçüncü Bölüm
SOSYAL, KÜLTÜREL VE EKONOMİK BOYUT

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ ERMENİ NÜFUS VERİLERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME..... 359

Bülent Yıldırım

Giriş.....	359
1. 1881/1882-1893 Nüfus Sayımına Göre Osmanlı Devleti'nde Ermeni Nüfusu...	362
2. II. Abdülhamid Dönemi Yazışmalarında Ermeni Nüfusu	365
Sonuç.....	370
Kaynakça.....	371

XIX. YÜZYIL OSMANLI MÜZİK KÜLTÜRÜ ÖGESİ OLARAK ERMENİ MÜZİĞİ VE ERMENİ BESTECİLER..... 373

Dilşen İnce Erdoğan - Esra Çetin

Giriş.....	373
1. Genel Hatlarıyla XIX. Yüzyıl Osmanlı Müziği	374
1.1. Osmanlı Müzik Kültürünün Bir Ögesi Olarak Ermeni Müziği	375
1.2. XIX. Yüzyıl Osmanlı Müziğinde Kullanılan Ermeni Nota Sistemi: Hampartzum.....	378
2. XIX. Yüzyılda Osmanlı Müziğinde Ermeni Müzisyen ve Söz Yazarları.....	379
2.1. Komitas Vardapet/Gomidias Vardabed (1869-1935)	379
2.2. Hampartzum Limonciyan (1768-1839).....	380
2.3. Tatyos Efendi/Taetos Ekserciyan (1858-1913).....	381
2.4. Karnik Garmiryan (1872-1847).....	382
2.5. Mandoli Artin Ağa/Yarutin Havadurin (?-1890?).....	383
2.6. Kemani Sebuğ Ağa/Samatyalı Ama Sebuğ/ Simonyan/ Pireciyan (1824/28-1894).....	383
2.7. Nikoğos Ağa/Nikoğos Melkonyan (1830-1890).....	383
2.8. Nikoğos Taşçıyan (1841-1885).....	384
2.9. Hanende Asdikzâde Boğos Hamamcıyan (1872-1945)	384
2.10. Kemani Serkis Suciyan/Kılıçyan (1885-1944).....	384
2.11. Udi Arşak Çömlekçıyan (1880-1930).....	385
2.12. Kemani Bedros Çömlekçıyan (1785-1840).....	385
2.13. Bimen Şen/Dergazaryan/Derkasparyan (1873-1943)	386
2.14. Udi Afet/Hapet Mısırlıyan (1850-1922)	386
2.15. Kemani Agop Efendi (?-1910)	386
2.16. Kemani-Hanende Agopos/Hagapos Alyanak (1875-1964)	387
2.17. Kanunî-Kemani-Tanburi Garbis Efendi/Uzunyan (?-1925).....	387

2.18. Kanunî-Hanende Ağyazar Akyüz (1887-1967).....	387
2.19. Tanburi-Notist Aleksan Efendi (1815-1864)	387
2.20. Udi Arşak Gölekçiyən/Çömlekçiyən (1880-1930).....	388
2.21. Onnik Sarı (?-1885?).....	388
2.22. Ohannes Göçeyan (1848-1872).....	388
2.23. Lavtacı Ovrık (Hovrik) Kazasyan (1872-1936).....	389
2.24. Kemani-Udi Sahak Hocasarı (1889-1946)	389
2.25. Udi-Şair Sarkis Nurluyan (1836-1888).....	389
2.26. Bedros Turyan (1851-1872).....	390
2.27. Horen Kalfayan/Nar Bey (?-1893).....	390
2.28. Kerovre Markalyan/Alişan (1820-1901).....	391
2.29. Mıgırdıç Beşiktaşlıyan (1828-1868).....	391
2.30. Zenop Limonciyan (1810-1866).....	392
2.31. Aleksia Basyan.....	392
2.32. Andon Bedrosyan (1875-?).....	392
2.33. Avedis Sarkisyan (1855-?)	392
2.34. Diran Aleksanyan (1881-?).....	393
2.35. Hampartzum Krikoryan (1860-?).....	393
2.36. Harutyun Sinanyan (1872-?).....	393
2.37. Kristapor Markaryan/Kara Murza (1854-1902).....	394
2.38. Krikor Çulhacıyan (1868-1938).....	394
2.39. Krikor Mehteryan (1866-1937).....	395
2.40. Levon Hancıyan (1857/1860-1947).....	395
2.41. Mihran Cerrahyan (1866-?).....	396
2.42. Mihran Darendelyan (?-?).....	396
2.43. Krikor Sinanyan (1839-1914)	396
2.44. Vağarşak Srvantsyants (?-?).....	398
2.45. Markarit Babayan (?-?)	398
2.46. Onnik Berberyan (?-?).....	399
2.47. Ohannes Mehteryan (1878-?).....	400
2.48. Yeranyan Kapriyel (?-?).....	400
2.49. Yermok Kuyumcıyan (1868-?).....	400
2.50. Andon Düzyan/Andon Çelebi (1765-1814)	400
2.51. Osep/Hovsep Ebeyan (1873-1959)	401
Kaynakça.....	402

KAPALI SINIR KAPILARI ARKASINDA TÜRKİYE-ERMENİSTAN EKONOMİK İLİŞKİLERİ	405
Remzi Bulut	
Giriş.....	405
1. Genel Ekonomik Yapı.....	406
1.1. Tarım	408
1.2. Sanayi.....	409
1.3. Enerji.....	410
1.4. Dış Ticaret.....	410
2. Türkiye ile Ermenistan Arasında Ekonomik İlişkiler	412
2.1. Türkiye-Ermenistan Ticari İlişkiler	413
2.2. Sınırların Kapatılmasının Ekonomik Etkileri.....	414
2.3. Sınırların Kapalı Olmasına Rağmen Ticaret	415
2.4. Sınır Kapılarının Stratejik Önemi.....	416
2.5. Sınır Kapılarının Maliyet-Avantaj Açısından Önemi	417
2.6. Türkiye-Ermenistan Arasında Normalleşme Süreci	418
Sonuç.....	419
Kaynakça.....	420
İSTANBUL'DA YAYIMLANAN ERMENİ GAZETE VE DERGİLERİ	423
Muhabbet Doyran	
Giriş.....	423
1. İstanbul'da Çıkan Gazeteler	425
1.1. Agos	425
1.2. Jamanak (Zaman).....	426
1.3. Luys Gazetesi	428
1.4. Nor Marmara	429
2. İstanbul'da Yayınlanan Dergiler	431
2.1. Jbid (Gülümseme) Çocuk Dergisi	431
2.2. Luys Kids Dergisi.....	433
2.3. Paros Dergisi	434
3. Diğer Yayın Araçları	435
3.1. Luys Televizyonu	435
3.2. HyeTert İnternet Sitesi.....	436
Sonuç.....	436
Kaynakça.....	437

**TÜRKİYE-ERMENİSTAN İLİŞKİLERİNİN FUTBOL DİPLOMASİSİ
BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ..... 439**

Cansu Güleç

Giriş.....	439
1. Diplomasinin Dönüşümü ve Yumuşak Güç	440
1.1. Yumuşak Gücün Bir Unsuru Olarak Spor Diplomasisi	443
2. Türkiye-Ermenistan İlişkilerinde Normalleşme Adımlarına Giden Süreç.....	448
3. Türkiye Ermenistan Arasındaki “Futbol Diplomasisi”: 2008, 2009 Futbol Maçları.....	452
4. Protokollerin İmzalanmasından Sonraki Süreç	454
Sonuç Yerine: Yeni Bir Futbol Diplomasisi Mümkün mü?	457
Kaynakça.....	459

**TOPLUMSAL YAŞAMDA BİRLİKTELİK ÖRNEĞİ:
BİR ERMENİ KUYUMCU AİLESİ ARSLANYANLAR..... 461**

Banu Berber Babalık

Giriş.....	461
1. Hraç Arslanyan.....	462
1.1. Eğitimi.....	462
1.2. Kuyumculuk Sanatı ile Tanışması	463
1.3. Ustalığının Hikâyesi	464
1.4. Kapalıçarşı Kültüründen Çıkan Bir Örnek “Mahrec Sanatevi”	465
1.5. Kaybolmaya Yüz Tutan Sanatlardan Murassa Sanatında Son Temsilci Hraç Arslanyan	466
1.6. “İstanbul Ekolü”nde Hraç Usta’nın Tasarımları	467
2. Mücevher Sanatının İstanbul’daki Gelişimi ve Bugünkü Durumu	470
Sonuç.....	472
Kaynakça.....	473

